

NOBEL
MEDICUS®

PORTRELER

TÜRKİYE'DE HEMŞİRELİĞİN GELİŞİMİNE ÖNEMLİ BİR KATKI: SAFİYE HÜSEYİN ELBİ'NİN FAALİYETLERİ (1882-1964)

Banu Berber Babalık

Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın

ÖZET

Topluma hizmet amaçlı bir meslek olan hemşirelik, insan ihtiyaçları sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu özelliğiyle başlangıcı insanın varoluşuna kadar uzanmıştır. Hemşireliğin bir meslek dalı olarak kabulü ise XIX. yüzyıl sonrası Florence Nightingale'nin çabaları sonrasında gerçekleşmiştir. Ülkemizde hemşirelik hizmetlerine duyulan ihtiyaç en çok savaş yıllarında kendini göstermiştir. Trablusgarp, Balkan ve I. Dünya Savaşları'nda sağlık hizmetlerinin ihtiyacı karşılayamaması ve/veya yeterli seviyede verilememesi nedeniyle önlem alınması kararı alınmıştır. Bu amaçla Hilal-i Ahmer Cemiyeti (Türk Kızılay Cemiyeti) bünyesinde hemşirelik kursları açılmıştır. Bu kurslarda eğitim gören hemşireler Osmanlı cephelerinde hizmet vermişlerdir. Safiye Hüseyin Elbi bu hemşirelerden biridir. Çanakkale Savaşları'nda cephelerden gelen yaralılara ilk müdahalelerin yapılarak İstanbul'a ulaşmalarını sağlayan Reşit Paşa Vapuru'nun başhemşiresi olarak hizmet vermiştir. Hemşirelik

mesleğine ömrünü adayan Safiye Hüseyin Elbi sadece cephelerde değil savaş sonrası Hilal-i Ahmer temsilcisi olarak birçok Avrupa ülkesinde çalışmalarda bulunmuştur. Çalışmaları çok sayıda madalya ve takdirname ile ödüllendirilen Safiye Hüseyin Elbi, hemşirelik faaliyetlerinin kurumsallaşmasına önemli katkılar sağlamıştır.

Çalışmada hemşirelik mesleğinde öncü bir isim ve Cumhuriyet'in modern kadın temsilinde en iyi kadın temsilcilerden biri olan ve hemşirelik alanında önemli katkıları bulunan öncü bir isim Safiye Hüseyin Elbi'nin hayatı arşivlerden, gazetelerden, anı kitaplarından ve tetkik eserlerden yararlanılarak ortaya konulmuştur. Türkiye'de modern hemşireliğin kurucusu olarak kabul edilen Safiye Hüseyin Elbi'nin tanınırlığını artırmak ve yapmış olduğu örnek mücadeleyi ortaya koymak amaçlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Hemşirelik tarihi, hemşirelik eğitimi, Türkiye'de hemşirelik, Safiye Hüseyin Elbi.

C	İLETİŞİM İÇİN: Banu Berber Babalık Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın banubabalik@adu.edu.tr
ORCID	TA https://orcid.org/0000-0001-9863-7189
✓	GÖNDERİLDİĞİ TARİH: 11 / 11 / 2024 • KABUL TARİHİ: 12 / 12 / 2024

A SIGNIFICANT CONTRIBUTION TO THE DEVELOPMENT OF NURSING IN TURKEY: THE ACTIVITIES OF SAFIYE HÜSEYİN ELBİ (1882-1964)

ABSTRACT

Nursing, which is a profession aimed at serving the society, has emerged as a result of human needs. With this feature, its beginning dates back to the existence of man. The acceptance of nursing as a profession was realised after the efforts of Florence Nightingale after the XIXth century. The need for nursing services in our country manifested itself mostly during the war years. During the Tripoli, Balkan and World War I, it was decided to take measures because health services could not meet the need and/or could not be provided at an adequate level. Nursing courses were opened within the Hilal-i Ahmer Society, which started to operate for these purposes in 1911. The nurses trained in these courses served on the Ottoman fronts. Safiye Hüseyin Elbi is one of these nurses. She served as the head nurse of the Reşit Paşa Ferry, which provided the first interventions to the wounded coming from the fronts

during the Çanakkale Wars and ensured that they reached Istanbul. Safiye Hüseyin Elbi, who devoted her life to the nursing profession, worked not only on the fronts but also in many European countries as a representative of Hilal-i Ahmer after the war. Safiye Hüseyin Elbi, whose work was awarded with many medals and commendations, made significant contributions to the institutionalisation of nursing activities in the Republican period.

In this study, the life of Safiye Hüseyin Elbi, a pioneer in the nursing profession and one of the best female representatives of the Republic's representation of modern women, a pioneer who witnessed both the Ottoman Empire and the Republican period and made significant contributions in the field of nursing, was revealed by making use of archives, newspapers, memoirs and analytical works. In this study, it is aimed to increase the recognition of Safiye Hüseyin Elbi, who is accepted as the founder of modern nursing in Turkey, and to reveal her exemplary struggle.

Keywords: History of nursing, nursing education, nursing in Turkey, Safiye Hüseyin Elbi.

GİRİŞ

“Bakımımızla iyileşen, gözleri parlayan hastaları görmek dünyalara bedeldi.”

Safiye Hüseyin Elbi¹

Sağlık meslek grupları içinde hemşirelik çok eski dönemlerden itibaren hasta bakımı ve tedavisi yanında hastaya güven ve şefkat duygusu veren, hastanın rahatını amaçlayan bir meslek olmuştur. Hemşireliğin başlangıcında gönüllü kadınların çalışmaları etkin rol oynamıştır. Kırım Savaşı'nda Florence Nightingale'in önderliğinde kadınların verdiği sağlık bakım hizmeti hasta ve yaralı askerlerin sağlık durumlarını olumlu şekilde etkilemiştir. Bu gelişme hemşirelik mesleğinin miladı olarak kabul edilmiştir.^{1,2}

Ülkemizde hemşirelik hizmetlerine duyulan ihtiyaç savaş dönemlerinde yaşanan ağır kayıplar nedeniyle gündeme gelmiştir. Bu konuda önlem alınması için çalışmalar başlatılmıştır. Bu amaçla 1912'de Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından Dr. Besim Ömer'in öncülüğünde ilk hemşirelik kursu açılmıştır.³ Kursun açılmasında eğitimli hemşirelerin yokluğu etkili olmuştur.^{4,5} Bu kurstan

mezun olan hemşireler Balkan ve Birinci Dünya Savaşı'nda görev yapmıştır. Savaşlar hemşireliğe duyulan ihtiyacı artırınca hastanelerde çalışan kadın sayısında artış görülmüş ve Türk kadını bir meslek olarak hemşireliğe yönelmeye başlamıştır. Görev alan hemşirelerden biri Safiye Hüseyin Elbi olmuştur.⁶

Safiye Hüseyin Elbi, Osmanlı Devleti'nin zorlu dönemlerine tanıklık etmiştir. Uzun süren savaşlarda yaralanmalar, bulaşıcı ve salgın hastalıklar cephenin bir diğer yüzü olmuştur. Zor yıllarda sorunun bir çözümü olmak için hem cephede hem cephe gerisinde yapılan sağlık mücadelesinin öncüsü olarak tarihte yerini almıştır. Bu çalışmada Osmanlı Devleti ile başlayan ve Cumhuriyet'in ilanı ile devam eden süreçte yaşanan her türlü zorlukla yılmadan mücadele eden ve çoğu uzman tarafından “Türkiye’de hemşirelik tarihinin öncüsü” olarak kabul edilen bir isim tanıtılmaya çalışılmıştır. Safiye Hüseyin Elbi'nin yaşamı boyunca devam eden özverili ve sabırlı yaklaşımını daha geniş kitlelere ulaştırmak ve örnek göstermek amaçlanmıştır.

Hakkında

Safiye Hüseyin Elbi 1882'de (Doğum tarihi ile ilgili olarak İstanbul Ansiklopedisinde 1888 bilgisi verilmiştir. Ancak kız kardeşi Nesime Hanım'ın torunu Prof. Dr. Emre Dölen 29 Haziran 1882 olarak aktarmıştır) İstanbul'da dünyaya gelmiştir.⁶ Babası, Tersane-i Amire Başmühendisliği biriminden emekli Bahriye Feriki Ahmet Besim Paşa'dır. Ailesi denizci geleneğinden gelen Ahmet Besim Paşa çok iyi İngilizce bilmesinden dolayı "İngiliz Ahmet Paşa" olarak tanınmıştır. Annesi Firdevs Hanım, İngiltere'den Hannah Milward ile İslam dinini seçtikten sonra Hasan adını alan çarkçı ustası Andrew Castell'in kızıdır. Ahmet Besim Paşa ile Firdevs Hanım'ın altı çocuğu dünyaya gelmiştir. Biri küçük yaşta ölmüştür. Safiye Hüseyin Elbi'nin diğer kardeşleri İbrahim İskender (Ülman), Mustafa Şükrü (Ülman), Fatma Nesime (Dölen) ve Harun Reşit (Ülman)'dir.¹

Safiye Hüseyin Elbi, eğitime önem veren bir aileden gelmiştir. Çocuklarının dünyayı tanınmasını isteyen babası ile birlikte çok sayıda seyahate katılmıştır. İyi düzeyde bildiği İngilizce, Fransızca ve Almancasıyla Türkiye'yi temsil etmiştir. Fırkateyn Kaptanı Yarbay Hüseyin Bey ile evlenen Safiye Hüseyin Elbi'nin Mehmet Tarık ve Fatma Nihat isminde iki çocukları dünyaya gelmiştir. Uzun yıllar Seyr-i Sefain İdaresi'nde çalışan ve birçok ülkede ataşelik görevlerinde bulunan Hüseyin Bey¹³ Temmuz 1945'te vefat etmiştir. Türk hemşirelik tarihinde önemli hizmetlerde bulunan Safiye Hüseyin Elbi 7 Temmuz 1964'te vefat etmiştir.^{6,7}

Hemşireliğe Başlaması ve Faaliyetleri

Türk hemşirelik tarihinin kökeni uzun süren savaşlara dayanmıştır.⁶ Modern hemşireliğin temelini XX. Yüzyıla damgasını vuran savaşlar oluşturmuştur. Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı sırasında ihtiyaç duyulan yara bakımı, anestezi, aşılama, sonda takılması, triyaj gibi uygulamalara duyulan ihtiyacın artması hemşirelik mesleğinin öneminin anlaşılmasında büyük etki sahibi olmuştur.⁴ Balkan Savaşında askerler arasında görülen kolera vakalarının artması üzerine inceleme yapılması ve gerekli

Resim 1. Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Çağaloğlu Hastanesi tarafından Safiye Hüseyin Elbi'ye hizmetlerinden dolayı 30 Eylül 1915'te verilen takdirname.

Resim 2. Pasaportu

Resim 3. Safiye Hüseyin Elbi ve aldığı madalyalar.

tedbirlerin alınması için sağlık heyetine duyulan ihtiyaç Osmanlı yönetimine bildirilmiştir.⁸ Koleralı askerlerin tedavi ve sevkiyatı ile ilgili gerekli tedbirlerin alınması Meclisi Vükela tarafından kararlaştırılmıştır.⁹ Besim Ömer tarafından Çanakkale Cephesi'nden gelen bir yazıda Yalova hastanesinin düşman tarafından bombalandığı bilgisi verilmiştir. Bu olay sırasında Sıhhiye Reisi Muavini Ragıp Bey'in hastabakıcı refikası ve iki sağlık çalışanı hayatını kaybetmiştir.¹⁰ Yaşanan kayıplar sonrası Besim Ömer'in desteğiyle, 28 Ağustos 1912'de 6 ay süreli ilk hemşirelik kursu açılmıştır.¹¹ Bu kurumdan mezun hemşireler Balkan ve I. Dünya Savaşı'nda hizmet vermişlerdir. Bu hemşireler arasında Safiye Hüseyin Elbi ve kız kardeşi Fatma Nesime Hanım da yer almıştır (Fatma Nesime Hanım Balkan Savaşları sonrası hemşireliğe devam etmemiştir).¹ Safiye Hüseyin Elbi, Çanakkale Savaşı'nda cephelerden gelen yaralılara ilk müdahalenin yapılarak İstanbul'a

ulaşımını sağlayan bir hastane gemisi olan "Reşit Paşa Vapuru"nun başhemşiresi olarak çalışmıştır. Bu vapur hastane olduğunu belirten bir işarete sahip olmasına rağmen, birçok kez düşman saldırısına uğramıştır. Safiye Hüseyin Elbi, sadece Türk askerlerine değil cephedeki düşman askerlerine de sağlık hizmeti verdiklerini aktarmıştır. Bir anısında "Başından yaralı bir İngiliz askerinin ağzına damla damla su akıttık, yaralıların sayıkladıkları en tesirli kelimelerden biri de budur: 'Su'. Ağır yaralı askerlerin susuz ölmemesine son derece dikkat ederdik" şeklinde belirtmiştir.^{2,12-14}

Safiye Hüseyin Elbi, Maydos (Eceabat), Anafartalar'da İkinci Ordu Karargahı'nda ve Alman Karargahı'nda hizmette bulunmuştur. I. Dünya Savaşı sona erdiğinde İttifak Devletleri Osmanlı Devleti ile 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzalamıştır. Safiye Hüseyin Elbi, mütareke sonrası Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin bir kolu olan Hanımlar Merkezi'nde çalışmaya başlamıştır. Bu cemiyet 20 Mart 1912'de Hilal-i Ahmer Cemiyeti bünyesinde kurulmuştur. Kuruluşundan itibaren cephedeki askerlere, yaralı ve hastalara yardım etmiştir. Cumhuriyet'in ilanı sonrası göçmenlerin, kimsesizlerin sağlık ve giyim ihtiyaçlarının karşılanmasında yardımcı olmuştur (Resim 1).^{15,22}

Savaş öncesinde eğitim için Avrupa'ya giden öğrencilerden bazılarının aileleri savaşta haber alamamıştır. Aileleri bilgilendirmek ve çocuklara ulaşmak için Hilal-i Ahmer Cemiyeti bir ekip oluşturmuş ve Avrupa'ya göndermiştir. Bu ekipte yer alan Safiye Hüseyin Elbi, Venedik, Cenevre, Berlin, Zürih ve Lozan'a ziyaretlerde bulunmuştur (Resim 2).^{1,23} Hemşirelik alanındaki tecrübesi ve adanmışlığının yanında iyi derecede yabancı dil bilmesinden kaynaklı görevlendirilen Safiye Hüseyin Elbi, öğrencilerin ailelerine kavuşmasında etkili olmuştur. Bu yardım faaliyeti gazetelerde de yer almıştır. Memleket gazetesi olayı anlatırken Safiye Hüseyin Elbi için şu ifadeleri kullanmıştır:

"Safiye Hanım Çanakkale'nin cehennem siperlerine giderek yaralılara bakmış, çeşitli hastanelerde başhemşire olarak çalışarak görevini yerine getirmiştir".^{15,16}

1923 yılında Florance Nightingale Madalyası için 16 ülkeden toplam 45 aday gösterildiğinde adaylar arasında Safiye Hüseyin Elbi'de bulunmuştur.¹⁷ Hemşirelik mesleğinde büyük önem taşıyan bu madalyayı alan ilk Türk kadını olmuştur.¹⁸ Bu haber Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası'nda ayrıntılı olarak yer almıştır. Haberde şan ve şerefine çok yüksek olduğu bilgisi verilmiştir. Ayrıca madalyanın Safiye Hüseyin Elbi şahsında tüm ulusu onurlandırdığı aktarılmıştır.^{17,19} Bu önemli olay için 17 Kasım 1923'te Hilal-i Ahmer Genel Merkezinde ve 21 Kasım 1923'te Hilal-i Ahmer Hanımlar Merkezinde tören yapılmıştır.^{17,20} 11 Aralık 1924'te İstanbul'da düzenlenen Hilal-i Ahmer Kongresi'nde Safiye Hüseyin Elbi'nin de içinde olduğu bir heyetin girişimleriyle Türkiye'de eğitimli hemşire sayısını artırmak amacıyla hemşirelik okulu kurulması kararlaştırılmıştır. Safiye Hüseyin Elbi, okulun idari heyetinde yer almış ve çok sayıda ders ve konferans vermiştir. Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin çalışmaları ülke yönetiminin de desteğini almıştır. 1927'de Hilal-i Ahmer Cemiyeti İstanbul şubesini ziyaret eden Mustafa Kemal tarafından Safiye Hüseyin Elbi takdirname ile ödüllendirilmiştir.^{1,18}

Safiye Hüseyin Elbi'nin aktif çalışma hayatı Cumhuriyetin ilanı sonrası hem yurt içinde hem yurt dışında devam etmiştir. 3 Haziran 1927'de ABD'de Dünya Alkolizmle Mücadele Federasyonu Kongresinde ülkemizi temsil etmiştir. Gittiği ülkelerdeki sağlık faaliyetlerini ve hemşirelik çalışmalarını yakından takip etmiş, hastane ziyaretleri yapmış, hemşirelerle görüşlerde bulunmuştur. ABD Kızılhaçı'ndan Hilal-i Ahmer Cemiyeti için 10.000 TL bağış alınmasını sağlamıştır.¹ 27-31 Temmuz 1927'de Cenevre'de Uluslararası Hemşirelik Konferansı'na, 26 Temmuz-2 Ağustos 1934 tarihleri arasında Stockholm'de düzenlenen Dünya Kadınları İçki ile Mücadele Kongresi'ne katılmıştır. 18 Nisan 1935'te İstanbul'da toplanan Uluslararası Kadın Kongresi'nin düzenlenmesinde katkılar sağlamıştır.¹⁸

Yeni kurulan Türk devleti Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren sosyal politikalarda toplum sağlığı ve eğitimi uygulamalarına büyük önem

vermiştir. Bu amaçla çok sayıda cemiyet ve örgüte destek sağlanmıştır.^{17,21} Safiye Hüseyin Elbi, başta Kızılây olmak üzere tüm hayatına sosyal hizmet alanına adanmıştır. İstanbul Himaye-i Etfal Cemiyeti, Hilal-i Ahzar Derneği (Yeşilay Cemiyeti), Türkiye Kadınlar Derneği, Veremle Savaş Derneği, Yardımsevenler Cemiyeti, Kadıköy Fukaraperver Cemiyeti gibi hayır kurumlarında etkin rol oynamıştır. 23 Ağustos 1933'te kurulan Türkiye Hastabakıcılar Derneği (Türk Hemşireler Derneği)'nin kurucu üyeliği ve dernek başkanlığı görevlerinde bulunmuştur.^{1,18}

Safiye Hüseyin Elbi tüm yaşamı boyunca özverili çalışmaları ile dikkat çeken bir isim olmuştur. Çalışmaları sonunda çok sayıda ödül ve madalya ile onurlandırılmıştır. Bunlar arasında İngiliz Kızılhaç Madalyası, Alman Kızılhaç Madalyası, Hilal-i Ahmer Madalyası, İkinci Dereceden Şefkat Nişanı, Harb-i Umumi Madalyası, Florence Nightingale Nişanı, Birinci Dereceden Japonya Kızılhaç Nişanı, Fransız Kızılhaç Madalyası, Altın İspanya Kızılhaç Madalyası, Türk Üniversiteli Kadınlar Derneği Şeref Madalyası ve Cehaletle Mücadele Derneği Onur Belgesi yer almaktadır (Resim 3).^{18, 24}

Hemşirelik mesleğinin gelişmesine öncü bir isim olan Safiye Hüseyin Elbi 7 Temmuz 1964'te İstanbul'da vefat etmiştir. Ölümünden sonra Gülhane Askeri Tıp Akademisi Hemşirelik Yüksekokulu'nda, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi'nde, Zonguldak Sağlık Yüksekokulu'nda, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sağlık Yüksekokulu'nda ve Maltepe Üniversitesi'nde dersliklere ve konferans salonlarına ismi verilerek ölümsüzleştirilmiştir. İsmail Bilgin tarafından Çanakkale'nin Kadın Kahramanı Safiye Hüseyin isimli roman yazılmış ve daha geniş kitleler tarafından tanınmıştır.

Safiye Hüseyin Elbi'nin ülkesinin içinde bulunduğu zorlu koşullarda verdiği mücadelenin anlaşılması Cumhuriyet'in anlaşılmasında önemli katkı sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

1. Nursel Manav, Türk Hemşireliğinin hilalleşen ismi Safiye Hüseyin Elbi, Kızılay Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2023.
2. Bebiş H, Özdemir S. Savaş, terör ve hemşirelik. Florence Nightingale J Nurs 21: 57-68.
3. Bakar B. Besim Ömer Akalın (1862-1940). Atatürk Ansiklopedisi. <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/besim-omer-akalin-1862-1940/> E.T.: 30.12.2024.
4. <https://kizilaytarih.org/dosya005.html> E.T.: 30.1.2024.
5. Altıntaş A. Türkiye’de hemşireliğin başlangıcı. sağlık alanında Türk kadını, İstanbul, 1998: 337-387.
6. Gören ŞY, Yalım NY. Hemşirelik tarihinde bir öncü “Safiye Hüseyin Elbi”. Lokman Hekim Dergisi 2016; 6: 38-45.
7. Karayaman M. Safiye Hüseyin Elbi. <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/safiye-huseyin-elbi-1880-1964/> E.T.: 30.12.2024.
8. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. Mabeyn İrade. MB.İ, 164/31.
9. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. Meclis-i Vükela. MV,171/13_1,2.
10. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. Hariciye Siyasi, HR.SYS,2100/1.
11. Çamlıca T, Kartal H. Hemşirelik eğitiminin tarihsel gelişimi. Türkiye Klinikleri Tıp Etiği-Hukuku ve Tarihi Dergisi 2021; 29: 142-147.
12. Ökdem Ş, Abbasoğlu A, Doğan N. Hemşirelik tarihi, eğitimi ve gelişimi, Ankara Sağlık Hizmetleri Dergisi 2000; 1: 5-11.
13. İsmail Bilgin, Çanakkale’nin kadın kahramanı Safiye Hüseyin. Timaş Yayınları. İstanbul 2008.
14. Yazıcı Nevin. “Çanakkale Savaşı’nda Türk kadının rolü”, Gazi Akademik Bakış 2011; 5: 245-264.
15. Tepekaya M, Kaplan L. Hilal-i Ahmer Hanımlar Merkezi’nin kuruluşu ve faaliyetleri (1877-1923). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 2003; 10: 147-202.
16. Memleket Gazetesi, 15 Şubat 1919.
17. İzgöer AZ, Topçu İ. Sosyal hizmet tarihimizi aydınlatan fedakâr hemşirelerimizden: Hilâl-i Ahmer Mecmualarında [1921-1928] Safiye Hüseyin Hanım. SBÜ Hemşirelik Dergisi 2019; 1: 183-202.
18. Karayaman M. İlk Türk hemşirelerinden Safiye Hüseyin Elbi’nin hayatı ve hatıraları. Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları 2012; 18: 9-28.
19. Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası, “Safiye Hüseyin Hanım ve Nightingale Madalyası”, Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, İkinci Sene, İstanbul 1339: 275: S.22.
20. “Nightingale Madalyası Merâsimi”, Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, Üçüncü Sene, Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası 1339: 97-99: 28.
21. Kaplan L. Cemiyetlerde ve siyasî teşkilatlarda Türk kadını (1908-1960). Ankara. 1998.
22. Kadın Eserleri Kütüphanesi, Safiye Hüseyin Elbi Özel Arşiv Koleksiyonu, Demirbaş: 10010_001_004.
23. Kadın Eserleri Kütüphanesi, Dia_0222.
24. Sarı N, Özaydın Z. Osmanlı Devleti’nde sağlık ve sosyal cemiyetler ve hemşirelik. Osmanlı Devleti’nde sağlık hizmetleri sempozyumu. Ankara 2000: 233-248.